

LIKEN LEVER

IF

Många av Alva och Gunnar Myrdals politiska förslag ter sig för de flesta i dag fullständigt absurda. Ändå är deras tankar i högsta grad levande – inte minst inom borgerligheten.

Av **Mattias Svensson**
Frilansskribent och debattör
Illustrationer av Joanna Andreasson

RAMSTÅR FÖLJANDE tankegång som absurdt komisk så är det helt avsiktligt: "Jag sade inte att jag är emot abort, vad jag motsätter mig är kvinnans så kallade 'rätt att välja'. Det borde vara statens rätt att välja. Fula, dumma och fattiga människor borde inte få skaffa barn."

Citatet är från den brittiska tv-serien *The New Statesman* där Rik Mayall excellerar som den ultrakonservative toryparlamentarikern Alan B'Stard i en parodi på Thatcherismens England. Jag hade inte väntat mig att hitta samma åsikt företrädd på fullt allvar, inte ens i Alva och Gunnar Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* från 1934.

Men det är i samma termer som makarna Myrdal diskuterar "fosterfördrivningsfrågan".

"Antingen skall [fosterfördrivningsparagrafen i strafflagen] upprätthållas, men då ska den också med alla medel genomtvingas. Eller skall den avskaffas. I så fall skall fosterfördrivningen läggas under samhällelig kontroll." (s 42)

ATT MYRDALS MED "samhällelig kontroll" inte menar kvinnans fria val framgår tydligt. Tvärtom framhåller de att "vissa villkor för fosterfördrivningarnas tillåtlighet", till exempel att "förbjuda fosterfördrivning för friska gifta kvinnor med få barn och viss inkomststandard", bara kan genomdrivas om aborter legaliseras. En legalisering som på dessa villkor innebär att "fosterfördrivningarna ... praktiskt begränsas". Myrdals försvarade även, vilket är mera känt, "statens rätt att välja" vilka som inte skulle

få skaffa barn i fråga om tvångsmässiga steriliseringar.

Om Alva och Gunnar Myrdals åsikter om fortplantningsrätten i dag verkar absurda, finns också aktuella lärdomar att dra av det Myrdalska tankegodset.

Det gäller inte minst alarmismen. Vare sig problemet gäller globala temperaturförändringar, ökad fetma eller en åldrande befolkning, tenderar det i dag att förpackas i ett värstafallsscenario. Makthavare, experter och debattörer trivs i skuggorna av en allomfattande hotbild, baserad på en extrapolerad utveckling mot en framtida undergång. Lösningen sägs bestå i att ge stat och politiker mer makt i allmänhet, och över vardagslivets konsumtionsbeslut i synnerhet. Problemet beskrivs i termer av att enskilda människor, som ofta är

oupplysta och inkapabla, varit fria att begå misstag.

I allt från problembild till lösningsförslag är detta som hämtat från *Kris i befolkningsfrågan*.

FÖRMYNDARTANKEN GENOMSYRAR hela det Myrdalska projektet. Det otillfredsställande näringstillstånd som barnen tillskrivs – då som i dag, fast då var det undernäring, i dag överflöd – menar Myrdals beror dels på låga inkomster, dels och framför allt på ”föräldrarnas och i första hand husmödrarnas bristande förstånd och omtanke”. Lösningen är ”en omfattande, samhällsorganiserad folkuppfostrings- och propagandaaktion”, bland annat att uppfostra barnen i skolan, som sedan i sin tur skulle uppfostra sina föräldrar. Dessutom ”förmedling av och prisrabatter å nödvändiga livsmedel”, något som skulle vara enkelt att administrera ”om man bara en gång övervunnit sin tanketröghet och kommit till förståelse av det trängande socialpolitiska behovet därav”. Både förslagen och argumentationen är typisk.

I bostadsfrågan menar Myrdals att ”en väsentlig del av trångboddheten (...) bottnar i ett från social synpunkt felaktigt konsumtionsval och icke i fattigdom”. De menar att detta självvalda boende inte kan tillåtas, på grund av dess sociala konsekvenser. Nästan varje socialt problem skylld på trångboddheten: psykisk ohälsa, allmän mindervärdighet, alkoholism och

”familjedesor-
ganiserade
levnads-

vanor”. För att uppröra konservativa nämner de även att ”homosexuella handlingar befrämjas av trångboddheten” och att vuxna barn ”drivs till caféer och dansbanor”. Därför, menar Myrdals, måste man göra upp med ”den 1800-talsliberalistiska föreställningen, att var och en skall få göra som han kan och vill med sina inkomster, så långt de räcker”. Tvärtom menar de att ”[d]et är ingalunda socialt likgiltigt, vad folk gör av sina inkomster – framför allt icke om de har barn”. Barnen blir, vid sidan om vuxnas oförstånd och all den misär som påstås bero av deras felaktiga val, en stående ursäkt för att låta staten gripa in.

Redan innan Myrdals hittat alla de sociala hot som i *Kris i befolkningsfrågan* får motivera statliga ingrepp, har de konstaterat att ingreppen är rätt som övergripande princip. När Gunnar Myrdal 1932 pläderar för offentligt bostadsbyggande så motiverar han detta med en bredare princip:

”Konsumtionen behöver faktiskt styras i konsumenternas eget intresse. Människor måste vänjas vid att borsta tänderna och äta tomater, innan de komma att uppskatta det slagets konsumtion och likadant är det med förnuftigt anordnade bostäder.” (”Kosta sociala reformer pengar?”, *Arkitektur och samhälle* 1932, s 43)

ÄVEN I *Kris i befolkningsfrågan* framgår att kontrollen över människors tillvaro är det övergripande målet:

”Socialpolitikens viktigaste uppgift, dess omedelbara syftemål är att organisera och styra den nationella konsumtionen efter andra linjer än dem, som det sk fria konsumtionsvalet inom

de konsumtionstekniskt ofta alltför små hushållsenheterna och under suggestionens och massreklamens tryck eljest följa.” (s 203)

Socialpolitikens uppgift var alltså inte att styra samhället i en viss riktning eller mot vissa mål. Den viktigaste uppgiften var att skapa en ordning där människors fria val korrigeras av staten – en tillvaro där vuxna människor var satta under förmyndarskap.

FÖRMYNDERIET VAR FÖR Myrdals en strategisk väg till socialismen. Det politiska program som de hade i åtanke var ”en förnuftig och planmässig samhällsorganiserad produktion och av fördelningen av produktionens resultat.” Vägen dit gick via kontroll över vardagslivet, över konsumtionen, snarare än socialisering av storföretagen. I sin bok *Att lägga livet tillrätta* (Carlssons, 1989) beskriver Yvonne Hirdman denna strategi som att hemmen som ”konsumtionscentraler” fick en nyckelroll i att återuppväcka ”den förmarxistiska, utopiska tanken: att radikalt förändra och planera vardagslivet”.

Förmyndarprincipen tjänade ännu ett strategiskt syfte. Genom att göra korrigerandet av individens fria val till socialpolitikens uppgift inbjöds alla som önskade styra och ”korrigera”. På detta vis skapade befolkningsfrågan bred politisk enighet bland socialister, socialliberaler och konservativa, med udden riktad mot en gemensam fiende, liberalismen. Myrdals strök inte bara radikala grupper medhårs, utan alldeles särskilt reaktionärt konservativa. De spelade i detta mobiliseringsarbete ogenerat på rasbiologiska renhetstankar, sexuella fördomar och invandringsfientlighet.

Bara mot renodlad liberalism och fria marknader var Myrdals skoningslösa. Det är marknaden och människors fria val som socialpolitiken till varje pris ska ”korrigera”, och bara mot liberalismen de öser varje invektiv och historierelativismens fulla arsenal.

”Det får inte glömmas att hela den liberalistiska ideologien, med dess överbetoning av konkurrenssynpunkten, individens eget ansvar etc., bara är en rationalisering för en i grunden

asocial inställning, som i viss mån – aldrig helt och hållet – präglade den sociala utvecklingen endast under en i hög grad dynamisk och från historisk synpunkt relativt kortvarig upplösnings- och genombrottsperiod, den privatkapitalistiska, vilket nu tekniskt och socialt står inför sitt slut.” (*Kris i befolkningsfrågan*, s 263)

Varför är fienden just marknadsliberalismen, i en tid då Stalin utrotar sin befolkning och Hitler trätt till makten?

DEN FÖRKLARING JAG ser är att en liberal inte ser på vetenskaper som politiska maktinstrument för villkorlös åtydning. Och att den fria marknaden, med prismekanismen som informationsbärande, ses som ett effektivt och outhärligt sätt att hantera förändringar och bristsituationer vilket gör stora politiska program överflödiga och problematiska. Detta visade inte minst ekonomen Friedrich Hayek, som fick ekonomipriset samtidigt med Gunnar Myrdal 1974. Och framför allt, vilket Hayek också pekar på i sin bok *Frihetens grundvalar*, utför marknaden genom sina frivilliga transaktioner till ömsesidigt gagn denna samordning med bevarande av enskilda människors autonomi. Individerna förblir ytterst beslutsfattare och aktörerna, som tar ställning till en brist eller ett problem via den anonyma prismekanismen som gör varor och tjänster billigare eller dyrare. Människor är aldrig passiva objekt som behöver ”medvetandegöras”. Därmed kan inte hotbilder, om än aldrig så skrämmande, ursäktas för mynderi.

REDAN TITELN *Kris i befolkningsfrågan* talar sitt tydliga språk. Alva och Gunnar Myrdal utmålade den sjunkande nativiteten som den ödesfråga som skulle föröda den svenska nationen – om inte ett radikalt och genomgripande socialpolitiskt skifte ägde rum. Detta underbyggdes med statistik som sades bekräfta situationens allvar. Frågan gällde ”om vårt folk överhuvudtaget

ska leva” (deras kursivering).

Yvonne Hirdman konstaterar ett antal viktiga saker om den Myrdalska hotbild som präglade befolkningsfrågan. För det första, att de valde ”den mest negativa statistiska hotbilden”. För det andra, att mycket tyder på att Myrdals tog lätt på hotbildens och befolkningsproblemets grad av överensstämmelse med verkligheten. Det senare är inte minst viktigt. Varför reste ingen invändning att det kanske inte är hela världen om antalet svenskar skulle minska (som resultat av egna val)?

”Befolkningsfrågan” upptog stora delar av politisk debatt, utredningsvä-

”Konsumtionen behöver faktiskt styras i konsumenternas eget intresse. Människor måste vänjas vid att borsta tänderna och äta tomater, innan de komma att uppskatta det slagets konsumtion.”

sende och förslag under 1930- och 1940-talet. Enigheten om den alarmerande situationen var total. Den partipolitiskt sammansatta Befolkningskommissionen skrev i sitt slutbetänkande att ”Det svenska folket måste vakna till insikt om tidsläget utomordentliga allvar”. Om den nuvarande generationen inte lyckades ”hejda fallet i den äktenskapliga fruktsamheten” skulle det leda till ”den svenska folkstammens tillbakagång” och att kommande generationer ”få under årtionden bära dubbla eller tredubbla bördor” (SOU 1938:57, s 155-156).

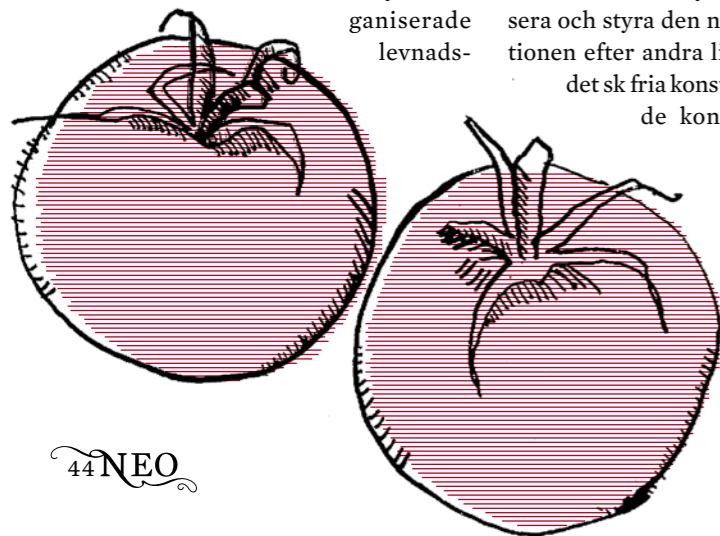
Hotbilden var helt missvisande. Ett drygt decennium innan *Kris i befolkningsfrågan* skrevs (1923) hade Sverige passerat sex miljoner invånare. När boken gavs ut 1934 hade befolkningen för varje år ökat, till 6 233 090. Myrdals nämner till och med ”[d]en nuvarande långsamma befolkningsökningen”, även

om de i samma mening hävdar att den ”mycket snart väntas komma att efterträdas av en kraftig befolkningsminskning”. Det hände aldrig. Befolkningen fortsatte att öka varje år och passerade sju miljoner år 1950, när debatten slutligen avtog. Sveriges befolkning har fortsatt att öka för varje år sedan dess.

VARFÖR KOM DÅ hotbilden att bli så dramatisk? En förklaring är att den som har lydnaden som politiskt mål alltid frestas att blåsa upp samhällsproblem till dogmer bortom värdering och ifrågasättande. Ett allt överskuggande hot kräver lydnad, mobilisering och sam-

ordning, och skambelägger varje avvägning och tveksamhet. Yvonne Hirdman skriver att Gunnar Myrdal ville ”forma en verklighetsuppfattning som var så oemotståndlig att det politiska program som den implicerade, måste följas av alla, oavsett politisk tillhörighet”.

Hotbilden beror dock inte bara på ohederlighet. Om man, som Myrdals, utgår ifrån att enskilda människor är inkapabla att fatta kloka beslut, då växer i stort sett alla människors problem till stora sociala sådana. Om folk trots all misär som man tror resulterar därav – från alkoholism och depression till homosexualitet och dansbanor – ändå lättvärdigt väljer att bo trångt, och om denna misär i sin tur antas frambringa barn som blir förstörda redan från början – då lurar det totala förfallet om hörnet och varje dag utan ett korrigerande ingrepp tar oss ett steg närmare. Det finns en symbiotisk snarare än ensi-

dig relation mellan problemet och lösningen, mellan hotbilden och förmyndarieriet. Förmyndarinställningen blir en grund för själva den världsbild, den hotbild, som Myrdals låter motivera de politiska reformerna. Det omfattande statliga uppdraget växer ur samma individuella oförmåga, likaså Myrdals bredare analys att allmänintresset inte harmonierar med individens egenin-

”Det är inte bara i brittiska tv-serier från 80-talet som det finns en konservativ skrattspegel av makarna Myrdal. Det är faktiskt hos moderaterna man finner tydliga spår av deras syn på idéer och ideologi.”

trasse. Allt detta, menade de, bevisas av befolkningsfrågans utveckling. Även i detta perspektiv blir det intressant hur fel de faktiskt hade.

MAKARNA MYRDALS POLITISKA program kom aldrig att genomföras fullt ut. Efter kriget stoppades, genom en av få resoluta borgerliga oppositionsinsatser, tankarna på en fullskalig planering av ekonomi och tillvaro. De socialpolitiska åtgärder som infördes följde i viss mån kontantlinjen, att anförtro åt mödrar och familjer att själva disponera understöd och bidrag, snarare än att sådana skulle tillhandahållas in natura av stat och byråkrater. Efterkrigstidens goda ekonomiska utveckling – tvärtemot vad Myrdals förutspått – bidrog också till fokus på utbyggnad av tjänster, snarare än de drakoniska restriktioner som Myrdals var beredda till.

Alva och Gunnar Myrdals respektive specialområden – familje- och bostadspolitiken – dignar dock fortfarande under deras arv. Trots köer, ineffekti-

vitet och korruption är det få politiker som vågar ifrågasätta den planekonomiska hyressättningen. Familjepolitiken präglas av en närmast ödesbunden tro på institutionell barnomsorg som det enda rätta (åtminstone i framtiden), och debatten gäller om ersättningssystemen ska bli än mer detaljreglerande för att pappor och mammor envisas att använda pengar och tid med barnen på

annat sätt än byråkratsjälarna önskar.

Den folkhälsopolitik som under de senaste åren vuxit fram i stor politisk enighet skulle också vinna Myrdals gillande. Myrdals pläderade för att vidga sjukvården till förebyggande ”hälsovård”, utan att tveka inför att det innebär att staten snarare än att bota sjuka, gör ingrepp i friska människors liv.

En utredning från 2005 om att bekämpa folkets tilltagande rondör innehåller exempelvis hela 79 förslag på politisk styrning och ingrepp, allt från en ”satsning på metoder för att uppmuntra människor att regelbundet använda trappan”, till krav på att arbetsgivare ska få sina anställda att äta hälsosamt och motionera. Till detta vill man ha en ”kartläggning av livsmedelstillgängligheten (exempelvis utbud av och pris på nyckelhålmärkt mat, frukt, grönsaker och energitäta livsmedel)” och ”inventera behovet av faciliteter för motion och spontanidrott under beaktandet av jämställdhet och jämlikhet”. Nog ekar sådana förslag av lanneskåps-

inventering och konsumtionskorrigerande tillvänjning till tomater?

FRÅGAN ÄR DOCK om inte de tydligaste parallellerna återfinns i den uppskrivade debatten kring den globala uppvärmningen. Samma hotbild, samma lösning och samma fiende. Vi får läsa att ”om inte klotet slutgiltigt ska fatta eld” gäller att ”lösningen på klimatproblemet stavas plan. Ranson. Reglering.” (*Dagens Nyheter* 13/11 2006) Ett utredningsförslag om att styra all konsumtion via skatter, tullar och restriktioner i relation till varje varus ”miljöpåverkan”, har redan presenterats av Stefan Edman på den förra regeringens uppdrag.

Många vill kanske tro att parallellen slutar där. För Myrdals var hotbilden måhända främst en taktik för att kunna införa en planekonomisk förmyndaragenda, men miljövänner ser väl ändå inte klimathotet som mindre viktigt än politisk kontroll? Jag lämnar ordet till Naturskyddsföreningens Svante Axelsson, som tidigare i år kommenterade ett förslag om personliga ”koldioxidkonton” med vilka staten i detalj kan ransonera vars och ens konsumtion:

”Koldioxidskatt rakt av på hushållet, som det fungerar nu, är förmodligen mer effektiv, men mer abstrakt och svårförståelig. Personliga konton är en spännande idé, framför allt av psykologiska skäl, tycker Svante Axelsson, generalsekreterare vid SNF.

– Det blir tydligt vilka restriktioner som bör gälla varje person.” (*Svenska Dagbladet* 25/2 2007)

Här har vi alltså att tackla det problem som inte minst av SNF beskrivits som vår tids ödesfråga. Ändå föredrar Axelsson inte den lösning som han själv medger är ”mer effektiv”, utan den lösning som gör ”tydligt vilka restriktioner som bör gälla varje person”. Drömmen om att kontrollera människors vardag kan inte uttryckas tydligare.

Med detta menar jag nu inte att eftersom Myrdals hotbild om minskande befolkning var falsk, så är global upp-

värmning inte ett problem och fetma ingen hälsorisk. Men det Myrdalska sättet att tackla problem – med uppskrivad alarmism, omyndigförklarande av enskilda människor, förmynderi och statlig planering – är däremot en felaktig ansats oavsett om problemet är stort eller litet, påstått eller verkligt. Myrdals hade exempelvis rätt i att trångboddheten var ett problem (även om de överdrev konsekvenserna), men likafullt har Myrdalska lösningar som hyresreglering och miljonprogram varit ett socialt och ekonomiskt fiasko.

SÅ MYCKET KAN vi ändå lära av befolkningsfrågan att även om statliga utredningar och enig expertis slår fast att något är ett stort problem, behöver det inte nödvändigtvis vara så. Och även om en bred politisk majoritet anser att vi behöver ett omfattande politiskt åtgärdsprogram för att lösa det påstådda problemet, är det inte självklart att vi gör bäst i att foga oss och lyda.

Det är samtidigt inte bara i brittiska tv-serier från 1980-talet som det finns en konservativ skrattspegel av makarna Myrdal. Hos moderaterna finner man tydliga spår av Myrdals syn på idéer och ideologi som huvudsakligen resulterande av teknologisk förändring. Moderaternas plädering för ökad frihet på 1990-talet skedde i termer av att välfärdsstaten inte var historiskt fel, men att en ny tid, och en ny människa, frambringad av ny teknologi, faktiskt krävde lite större valfrihet och alternativ. Inte minst idéprogrammet *Land för hoppfulla* från 1997 excellerar i föreställningar om att centrala löneförhandlingar och stereotyp utbildning var rätt för mormor och morfar, men inte för kommande människotyp:

”Vår slutsats är dock tydlig: Eftersom människorna är annorlunda än förut, förhåller sig till varandra, till samhället och till makten på ett annat vis än förut, och har andra föreställningar om sina rättigheter och skyldigheter, måste också landets välfärdspolitik bli annorlunda än förut.”

När moderaterna sedan ville bli ”nya” var det inte svårt att anpassa denna tidsrelativistiska retorik. Det var bara att hävda att tiden nu krävde att moderaterna bytte politik, något som formulerats som att frihet i dag inte betyder

samma sak som i går. Fredrik Reinfeldt efterlyser ett frihetsbegrepp för en ”ny tid”, vilket vägleder de nya moderaternas programarbete. Friheten har med detta grepp förvandlats från att vara enskilda människors rätt och en begränsning av makten, till något man får av, och som uttolkas av, den politiska makten.

EN BÄRANDE DEL i detta politiska skifte är att ett teknokratiskt mått gjorts till riktlinje för all politik. Nativiteten har dock ersatts av arbetskraftsutbudet som alltings mått. Den Myrdalska cirkeln verkar nu sluta sig i och med att de ”nya” moderaterna också närmast sig en förmyndaraktig syn på politiken centrerad kring statsnyttan. Finansminister Anders Borg höjer alkoholskatter för att ”det är viktigare att folk arbetar än super” och cementerar den höga statskatten för att ”forskningen visar” att höginkomstgrupper jobbar lika mycket även om staten tar en betydande andel av inkomsten.

Fast detta moderata förfall har vi redan sett på tv, illustrerat av samme Alan B'Stard som i abortdebatten ekar Myrdalska uppfattningar om ”statens rätt att välja”. I ett avsnitt börjar han som en självtitulerad libertarian och gör sig lustig över ”den gamla brittiska vanan att vilja förbjuda andra att göra vad man själv inte längre klarar av” när några toryparlamentariker i moralens namn kräver åtgärder mot snusk. Taktiska skäl (bland annat säljpotentialen i en pamflett om varför ”Sex är fel” i kombination med explicita illustrationer, vilket förser läsaren med snusk under täckmantel av rättfärdig moralisk indignation) får dock B'Stard att överge sina frihetliga principer och i stället gå i bräsch för ett moralistiskt korståg.

Parallellerna till finansministern med de höga skatterna är nog för övertydliga för att ens behöva nämnas. För den som gillar makt kommer förmyndarieriet alltid att ligga nära till hands, både som taktik och ideologi. ☞